Turkish Studies **Comparative Religious Studies**

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 741-757
DOI: 10.29228/TurkishStudies.37861
ISSN: 2667-5544
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 29.09.019

✓ Accepted/Kabul: 20.12.2019

📅 Report Dates/Rapor Tarihleri: Referee 1 (30.10.2019)-Referee 2 (10.11.2019)

This article was checked by iThenticate.

EI-'UKBERÎ'NİN ET-TİBYÂN FÎ İ'RÂBÎ'L-KUR'ÂN'INIDA KÛFE DİL EKOLÜNE YAPTIĞI İTİRAZLAR

*Hamit SALİHOĞLU**

ÖZ

Hicri altıncı yüzyılın son yarısı ile yedinci yüzyılın başlarında yaşamış olan Ebûl-Bekâ el-'Ukberi, Bağdat'ta dönemin seçkin âlimlerinden dil ve gramer derslerini almıştır. Kaynaklarda en-Nahvî el-Luğevî el-Faradî gibi lakaplarla anılan el-'Ukberi, Arap dili ve grameri başta olmak üzere pek çok ilim dalında dönemin âlimleri tarafından asrının teki ve imamı olarak kabul edilmiştir. Bütün hayatını ilme adanmış ve çeşitli ilim dallarında eser telif etmiş olan el-'Ukberi, özellikle nahiv, sarf, lugat edebiyat ve i'râba dair pek çok değerli eserleri ortaya koymuştur.

el-'Ukberi'ye en büyük şöhreti kazandıran eseri, i'râbu'l-Kur'ân'a dair kaleme almış olduğu *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. Onun bu eseri, dilciler ve müfessirler tarafından büyük bir ilgi görmüş ve kendisinden sonra i'râbu'l-Kur'ân'a dair eser yazmış olan bütün müellifler için temel kaynak olmuştur. Bu eserinde Kur'ân'ın bütün âyetlerini i'râb eden el-'Ukberi, eserinin muhtelif yerlerinde dil ve gramerle ilgili birçok konuda dilcilere itiraz etmiştir. Onun bu itirazlarına Ebû 'Ubeyde, el-Muberrid, el-Ferrâ, el-Kisâi, en-Nahhâs ve ez-Zamaşerî gibi dil ve gramerin önde gelen âlimleri maruz kaldığı gibi Basra ile Kûfe dil ekolleri de bu itirazlardan nasibini almıştır. Ancak bu itirazlardan en büyük payı ise, Kûfe dil ekolü almıştır.

Bu çalışmada el-'Ukberi'nin hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Onun *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân* adlı eserinde Kûfe dil ekolüne yönelik nahiv ve sarf dair yaptığı itirazlar geniş bir şekilde ele alınıp tahlil edilmiştir. el-'Ukberi'nin bu itirazlarına konu olan

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, E-posta: hamityurter@hotmail.com.

meseleler, ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler ışığında detaylı bir şekilde ele alınıp tartışılmış ve onlar hakkında gerekli değerlendirmeler yapılmıştır. Onun bu meselelerle ilgili ortaya koyduğu görüş ve tercihler, Basralıların onlara dair görüş ve tercihleriyle büyük oranda örtüştüğü görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: el-'Ukberî, Kûfeliler, İtiraz, Nahiv, Sarf.

EL-'UKBERI'S OBJECTIONS AGAINST KUFEE LANGUAGE CULT IN ET-TIBYAN Fİ IRABI'L-KURAN

ABSTRACT

Ebü'l-Beka el-'Ukberi who lived in the last half of the hijri sixth century and at the beginning of seventh century received the language and grammar lessons from the period's distinguished scholars in Bagdad. el-'Ukberi who is mentioned with cognomen such as en-Nahvi, el-Luğevi and el-Faradi in the sources was accepted as his century's unique and imam one by the period's scholars, related to many sciences especially such as Arabic language and grammar. el-'Ukberi who devoted all his life to the science and wrote the work in the various sciences revealed several valuable works especially about the syntax, grammar, dictionary, literature and clean speech.

The work which gives the greatest reputation to el-'Ukberi is his interpretation in the name of et-Tibyan fî i'rabi'l Kuran that he wrote it about i'rabu'l-Kuran. His work attracted attention by the linguists and glossators and it became the main resource for all the further authors who wrote a work about i'rabu'l-Kuran. el-'Ukberi who revealed all the verses of Quran in his work opposed to the linguists about many manners related to the language and grammar in his work's various parts. Basra and Kufe language cults had their share from these oppositions as the pioneer scholars such as Ebû 'Ubeyde, el-Muberred, el-Ferrâ, el-Kisâi, en-Nahhâs and ez-Zamaşerî were exposed to them. However, Kufe language cult had the greatest share from the oppositions.

In the study, the brief information was givej about el-'Ukberi's life and works. His oppositions against the syntax and grammar related to language cult in his work in the name of et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân were widely considered and reviewed. The issues which were subject to his oppositions were considered and discussed in details in the light of information in the relevant resources and the necessary evaluation was made about them. It was seen that his opinions and preferences related to these matters correspond highly to the opinions and preferences of those from Basra.

STRUCTURED ABSTRACT

Ebü'l-Bekâel-'Ukberî (d. 616/1219) who was born in Bagdad in Hijri 538 was engaged in the science education even at his smallages. He lost his eyesdue to the variola that he had in his childhood but the situation didn't prevent his tenacity and eagernessrelated to learn the

science and he was engaged in the science around the clock. He became famous as el-'Ukberî in regard of 'Ukberatown that he was originally connected. el-'Ukberî who dedicated his life to the science spent his life in obtaining the science, accommodating the work and growing up the students in Bagdad. el-'Ukberî who received education from that period's outstanding scholars in many science branches such as syntax, dictionary, gloss, islamic law, mathematics, Islamic inheritance and kalam reached to the high level in many science branches especially in the language and grammar. His works that he made in many science branches especially in Arabic language and grammar showed how he was a great scholar, and he was characterized as a master of his period by the scholars who lived in that period, and he was accepted as the leader of that century. He was mentioned with the titles such as en-Nahvî, el-lugavî and el-Farâdî in the resources so this shows that he was a leader and authority scholar in these science branches.

The scholars' different views were likely to happen about the language cult that el-'Ukberî who was a great scholar in the language and grammar connected to it. While some scholars said that he was the member of Basra language cult, some of them claimed that he was a scholar from Kufe language cult. Some modern scholars claimed that he was a member of Bagdad language cult. However, as el-'Ukberî used the terms belonging to Basra's people in his *İ'râbu'l-Kur'ân* and his other syntax works, he supported and preferred their views greatly in the controversial issues, he opposed to many views of Kufe language cult and stood beside Basra's people about many issues so these show that he inclined to Basra language cult.

In this study, the brief information will be given about el-'Ukberî's life who was a leader and famous in many science branches especially in Arabic language and grammar and his work with the name of *et-Tibyân fî'râbi'l-Kur'ân* that he wrote about i'râbu'l-Kur'ân. In his work, his criticisms related to Kufe language cult regarding the syntax and grammar and his objections against them will be widely considered and analyzed. The issues which were the subject to the disputes among the language cults in el-'Ukberî's work will be considered and analyzed, and the determinations and evaluations which were made related to those issues will be compared with the determinations and evaluations in the other resources related to the field. As a result of this comparison, the results which were obtained about the aforementioned issues will be tried to be revealed. His objections related to Kufe language cult in *et-Tibyân* will be considered and reviewed under two titles as his objections related to the grammar and his objections related to the syntax.

el-'Ukberî who wrote the works in various science branches gave many valuable works especially related to the syntax, grammar, dictionary, literature and clean speech. His most important and famous work that he wrote about the language is his gloss in the name of *et-Tibyân fî'râbi'l-Kur'ân* that he wrote about i'râbu'l-Kur'ân. el-'Ukberî's work that he showed all his knowledge related to syntax, grammar, dictionary, declamation and The Quran provided a great reputation to him, and attracted great attention by the linguists and glossators. His book became the main resource for all the authors who wrote work related to i'râbu'l-Kur'ân after him as it was a work which was applied

by the great linguists such as Ebû Hayyân (d. 745/1344) who was the owner of *el-Bahru'l-Muhîtin*, Zemahşerî (d. 538/1144) who was the author of *el-Keşşâf* and Semînel-Halebî (d. 756/1355) who was the writer of *ed-Durru'l-Masûn*.

el-'Ukberî who was connected to Basra language cult in the language field used the terms belonging to Basra's people in the aforementioned work, and he supported and preferred their views greatly in the controversial issues. el-'Ukberî opposed against the linguists about many issues related to the language and grammar in the various parts of *et-Tibyânfü'râbi'l-Kur'ân*. The prominent scholars of language and grammar such as Ebû 'Ubeyde (d. 209/824), el-Müberred (d.286/900), el-Ferrâ (d. 207/822), el-Kisâi (d. 189/805), en-Nahhâs (d. 338/950) and ez-Zemaşerî were exposed to his objection sexcept from Sibevehyi (d. 180/796). Basra and Kufe language cults got their share of those objections. However, Kufe language cult got the greatest share of those objections. el-'Ukberî gave evidences in his objections to the linguists in his analysis and preferences related to the language and grammar in his work with The Quran's verses, recitations, hadith and poetry, used mostly the comparison, to give reason and the gloss, gave the scholars' statements as the evidence.

When el-'Ukberî's objections are considered about Kufe language cult, he opposed to many views of Kufe language cult related to the language and grammar in this work's various parts. el-'Ukberî criticized those views sometimes as improper, weak and simple, and he sometimes opposed to them as opponent to the blue and analogy. While a part of the objections that he made against Kufe's people in his aforementioned work is about the grammar, most of them are about the issues related to the syntax. el-'Ukberî's objections related to Kufe's people about the grammar and syntax in his work were widely considered and reviewed. As a result of the review, it was seen that he agreed on the views and evaluations generally of Cumhur and especially of Basra's people in his determinations and evaluations that he made about the issues which were subject to his objection and in his views and preferences that he revealed about them. Moreover, it was determined that the evidences that he mentioned about those issues were the same with the evidences that Basra's people revealed about them.

Keywords: el-'Ukberî, Those from Kufe, Opposition, Syntax, Grammar.

Giriş

Hicri altıncı yüzyılda Bağdat'ta dünyaya gelmiş olan el-'Ukberî (ö. 616/1219), daha küçük yaşlarında iken ilim tahsili ile meşgul olmuştur. Çocukluğunda geçirmiş olduğu çiçek hastalığı nedeniyle gözlerini kaybetmiş fakat bu, onun ilim öğrenmeye yönelik olan azim ve şevkini engellememiş, gece ve gündüz hep ilimle meşgul olmuştur. Dünyanın en büyük ilim merkezlerinden biri olan Bağdat'ta, dönemin seçkin âlimlerinden dil, nahiv, edebiyat, fıkıh, farâiz ve kelâm derslerini almış olan el-'Ukberî, Arap dili ve grameri başta olmak üzere pek çok ilim dalında derin ve meşhur bir âlim olmuştur. Onun ilminden istifade etmek amacıyla dünyanın dört bir yanından birçok insan ona yönelmiş ve özellikle ondan dil ve farâiz derslerini almışlardır. Arap dili ve grameri başta olmak üzere, pek çok ilim dalında ortaya koymuş olduğu eserleri, onun ne denli büyük bir âlim olduğunu göstermekle birlikte döneminde yaşayan âlimler tarafından

zamanının üstadı vasfı ile nitelendirilmiş ve asrın lideri olarak kabul edilmiştir. Kaynaklarda en-Nahvî, el-lugavî ve el-Farâdî gibi lakaplarla anılmış olması onun bu ilim dallarında lider ve otorite bir âlim olduğunu göstermektedir.

Bütün hayatını ilim ile uğraşmakla geçirmiş ve çeşitli ilim dallarında eser telif etmiş olan el-'Ukberî, özellikle nahiv, sarf, lugat edebiyat ve i'râba dair pek çok değerli eser ortaya koymuştur. Onun dille ilgili yazmış olduğu en önemli ve en meşhur eseri, i'râbu'l-Kur'ân'a dair kaleme almış olduğu *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. el-'Ukberî'nin, nahiv, sarf, luğat, belâgat ve Kur'ân ilimleriyle ilgili bütün bilgi ve birikimini içinde sergilemiş olduğu bu eseri, kendisine büyük şöhret kazandırmış, dilciler ve müfessirler tarafından büyük bir ilgi görmüştür. Onun bu kitabı, *el-Bahru'l-Muhîtin* sahibi Ebû Hayyân (ö. 745/1344), *el-Keşşâf*'in müellifi Zemahşerî (ö. 538/1144) ve *ed-Durru'l-Masûn*'un yazarı Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) gibi büyük dilciler tarafından müracaat edilen bir eser olduğu gibi kendisinden sonra i'râbu'l-Kur'ân'la ilgili eser yazmış olan bütün müellifler için temel kaynak olmuştur.

Dil alanında Basra dil ekolüne bağlı olan el-'Ukberî, söz konusu eserinde Basralılara ait ıstılahları kullanmış, ihtilaflı meselelerde büyük oranda Basralıların görüşlerini destekleyip tercih etmiştir. el-'Ukberî, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*'ın muhtelif yerlerinde dil ve gramerle ilgili birçok konuda dilcilere itiraz etmiştir. Onun bu itirazlarına Sibevehyi (ö. 180/796) dışında, Ebû 'Ubeyde (ö. 209/824), el-Müberred 286/900), el-Ferrâ (ö. 207/822), el-Kisâî (ö. 189/805), en'Nahhâs (ö. 338/950) ve ez-Zemaşerî gibi dil ve gramerin önde gelen âlimleri maruz kalmıştır. Basra ile Kûfe dil ekolleri de bu itirazlardan nasibini almıştır. Ancak bu itirazlardan en büyük payı, Kûfe dil ekolü almıştır.

Bu çalışmada Arap dili ve grameri başta olmak üzere pek çok ilim dalında lider ve meşhur olan el-'Ukberî'nin hayatı ve i'râbu'l-Kur'ân'a dair kaleme almış olduğu *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân* adlı eseri hakkında kısa bilgiler verilecektir. Onun bu eserinde, nahiv ve sarfa dair Kûfe dil ekolüne yönelttiği eleştiriler ve onlara yaptığı itirazlar geniş bir şekilde ele alınıp tahlil edilecektir. el-'Ukberî'nin bu eserinde dil ekolleri arasında ihtilaflara konu olan meseleler, ele alınıp tartışılacak ve bu meselelerle ilgili yapılan tespit ve değerlendirmeler alanla ilgili diğer kaynaklarda yer alan tespit ve değerlendirmelerle mukayese edilecektir. Bu mukayese neticesinde söz konusu meselelerle ilgili elde edilen sonuçlar ortaya koymaya çalışılacaktır.

I. el-'Ukberî

Tam adı, Ebû'l-Bekâ 'Abdullâh b. el-Huseyn b. 'Abdillâh b. el-Huseyn el-'Ukberî el-Bağdâdî el-Ezecî el-Hanbelî en-Nahvî el-Luğevî el-Farâdî'dir (İbn Kesîr, 1998: XVII, 84; e-Zehebî, 1993: XXII, 91-92, 1987: XXXIV, 293-294; el-Hamevî, 1993: IV, 1515, 1977: IV, 142; es-Safedî, 2000: XVII, 73-74; İbn Hallikân, 1990: III, 100; es-Suyûtî, 1979: II, 38). Ebû'l-Bekâ, aslen bağlı olduğu 'Ukberâ kasabasına nispetle el-'Ukberî nisbesiyle meşhur olmuştur (İbn Hallikân, 1990: III, 101; el-Hamevî, 1993: IV, 142; es-Suyûtî, 1979: II, 38). Künyesi Ebû'l-Bekâ, lakabı Muhibbuddîn olan el-'Ukberî, küçük yaşlarında geçirdiği çiçek hasatlığı sebebiyle gözlerini kaybetmiş ve bu nedenle âmâ anlamına gelen ed-Darîr lakabıyla da anılmıştır (İbn Hallikân, 1990: III, 100-101; es-Safedî, 2000: XVII, 73-74; es-Suyûtî, 1979: II, 39).

el-'Ukberî'yi, konu eden hemen bütün kaynaklar, onun, h. 538/m.1143 yılında, Bağdat'ta dünyaya geldiğini kaydetmiştir (İbn Kesîr, 1998: XVII, 84; İbn Hallikân, 1990: III, 100-101; es-Safedî, 2000: XVII, 73-74; ez-Zehebî, 1993: XXII, 293-294; İsmâil Paşa, 1951: I, 409; Bakırcı, 2002: XXXII, 66). Hicri 616 yılının Rebiu'l-âhir ayının 8. gecesinde Bağdat'ta vefat eden el-'Ukberî, (İbn Hallikân, 2003: X, 398; İbn Kesîr, 1998: XVII, 84; ez-Zehebî, III, 169-170, 1993: XXII, 91-93; es-Suyûtî, 1979: II, 39; İbn Hallikân, 1990: III, 100-101; 'Abdulhayy ed-Dımaşkî, 1998: V, 67; el-Hamevî, 1993: IV, 1515; es-Suyûtî, 1979: II, 39; es-Safedî, 2000: XVII, 73-74; Çelebî, I, 122-341). Bağdat'ta imam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in medfûn olduğu Bâbu'l-Harb

mezarlığında defnedilmiştir (İbn Hallikân, 1990:III, 100-101; ‘Abdulhayy ed-Dımaşkî, 1998: V, 68; es-Suyûtî, 1979: II, 39; Ergin, 2002: 53-54). Küçük yaşlarında ilim tahsiline başlayan el-‘Ukberî, dünyanın en büyük ilim merkezlerinden biri olan Bağdat’ta, İbn Nacâh (ö. 569/1173), İbnu’l-Haşşâb (ö. 567/1172), Kâdî Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ (ö. 560/1165), Ebû’l-Feth b. el-Battî (ö. 535/1141) ve Ebû Zur’a el-Makdisî (ö. 566/1170) gibi dönemin seçkin âlimlerinden dil, nahiv, edebiyat, fıkıh, farâiz ve kelâm dersleri almıştır (el-Hamevî, 1993: IV, 1515-1516; ‘Abdulhayy ed-Dımaşkî, 1998: V, 67; İbn Hallikân, 1990: III, 100-101; ez-Zehebî, 1993: XXII, 91-93, 1987: XXXIV, 293-295).

Arapça ve farâiz başta olmak üzere pek çok ilim dalında derin ve meşhur bir âlim olan el-‘Ukberî, Ebû’l-Farec İbnu’l-Cevzî (ö. 656/1258), (el-Hamevî, 1993: IV, 1515; es-Safedî, 2000: XVII, 74), Yâkût el-Hamevî, (ö. 626/1228) ve İbnu’l-Hanbelî (ö. 634/1236) gibi birçok öğrenci yetiştirmiştir (Ergin, 2002: 53-54). Kaynaklarda en-Nahvî ve el-Farâdî nisbeleriyle anılmış olan el-‘Ukberî, nahiv ve farâiz ilminde, lider ve otorite bir âlim olarak kabul edilmiştir (el-Hamevî, 1993: IV, 1515; ez-Zehebî, 1993: XXII, 91-93, 1987: XXXIV, 293-294; ‘Abdulhayy ed-Dımaşkî, 1998: V, 67; İbn Hallikân, 1990:III, 100; es-Safedî, 2000: XVII, 74). el-‘Ukberî’yi çok yakından tanıyan öğrencileri onu, yaşadığı zamanın şeyhi, asrının teki, döneminin ihsanı, nahiv, lugat, fıkıh ve farâiz ilminin imamı olarak nitelendirmişlerdir (el-Hamevî, 1993: IV, 1515).

Dil ve gramerde büyük bir âlim olan el-‘Ukberî’nin, bağlı olduğu dil ekolüyle ilgili âlimlerden farklı görüşler varit olmuştur. Bazı âlimler onun, Basra dil ekolüne mensup olduğunu söylerken, bazıları da onun, Kûfe dil ekolünden bir âlim olduğunu iddia etmişlerdir (Ergin, 2002: 64-65). Çağdaş olan bazı âlimler ise onun, Bağdat dil ekolüne mensup olduğunu ileri sürmüşlerdir (Şevkî ed-Dayf, 1968: 279; er-Râcihî, 1980: 260; Ergin, 2002: 64-65). Ancak el-‘Ukberî’nin, gerek *İ’râbu’l-Kur’ân*’da gerekse diğer nahiv eserlerinde Basralılara ait istilahları kullanmış olması, ihtilaflı meselelerde büyük oranda Basralıların görüşlerini destekleyip tercih etmesi, Kûfe dil ekolünün birçok görüşüne ihtiraz etmiş olması ve birçok konuda Basralıların yanında duruş sergilemiş olması onun, Basra dil ekolüne meylettğini göstermektedir (İmâd, 2009: 88-91).

Bütün hayatını ilme adanmış olan el-‘Ukberî, çeşitli ilim dallarında birçok eser telif etmiştir. Onun, nahiv, sarf, lugat edebiyat ve i’râba dair bazı eserleri şunlardır: *el-Lubâb fî ‘İleli’l-Binâ ve ‘l-i’râb* (el-Hamevî, 1993: IV, 1515-1516; ‘Abdulhayy ed-Dımaşkî, 1998: V, 67; İbn Kesîr, 1998: XVII, 84; Kehhâle, 1993: II, 237; İbn Hallikân, 1990: III, 100-101; es-Safedî, 2000: XVII, 74; İsmâil Paşa, 1951: I, 409), *el-Misbâh fî Şerhi’l-İdâh ve ‘t-Tekmile, el-Mutteba’ fî Şerhi’l-Luma’, Lubâbu’l-Kitâb, el-Muhassal fî İdâhi’l-Mufasssal, el-İşâre fî’n-Nahv, Mukaddimetun fî’n-Nahv, Ecvibetu’l-Mesâili’l-Halebiyye, et-Telhîs fî’n-Nahv, et-Telkîn fî’n-Nahv, Mesâilun fî’l-Hilâf fî’n-Nahv, Talhisu’t-Tenbîh li İbn Cinnî* (ö. 392/1002), *Muhtesaru Usûli’l-Bni’s-Serrâc* (ö. 316/929), *el-Muntehab min Kitâbi’l-Muhtesab, Nuzhetu’t-Tarf fî İdâhi Kânuni’s-Sarf, et-Tarsîf fî ‘İlmi’t-Tasrîf, Şerhu’l-Fasîh, Şerhu Şii’r li Ebî ‘Alî el-Fârisî* (ö. 377/987) (el-Hamevî, 1993: IV, 1515-1516; ‘Abdulhayy ed-Dımaşkî, 1998: V, 67; İbn Hallikân, 1990: III, 100-101; es-Safedî, 2000: XVII, 74; İsmâil Paşa, 1951: I, 409), *İ’râbu’l-Hammâse, İ’râbu’l-Kur’ân, İ’râbu’s-Şevâzz mine’l-Kıraât, ve İ’râbu’l-Hadîs*’dir (el-Hamevî, 1993: IV, 1515-1516; ez-Zehebî, 1993: XXII, 93, 1987: XXXIV, 293-294; ‘Abdulhayy ed-Dımaşkî, 1998: V, 67; es-Safedî, 2000: XVII, 74; İsmâil Paşa, 1951: I, 409).

II. et’tibyân fî İ’Râbi’l-Kur’ân

el-‘Ukberî’nin, Kur’ân i’râbına dair telif etmiş olduğu *et-Tibyân fî i’râbi’l-Kur’ân* adlı tefsiri, kaleme almış olduğu eserleri arasında en meşhur olaneseridir. Onun bu tefsiri, *et-Tibyân fî i’râbi’l-Kur’ân* (Çelebî, I, 122-341; İsmâil Paşa, 1951: I, 409), *İ’râbu’l-Kur’ân* (es-Suyûtî, 1979: II, 39; el-Hamevî, 1993: IV, 1516; ‘Abdulhayy ed-Dımaşkî, 1998: V, 68; İbn Kesîr, 1998: XVII, 84; es-Safedî, 2000: XVII, 74; ez-Zehebî, 1993: XXII, 100, 1987: XXXIV, 293-294; İbn Hallikân, 1990: III, 100), *el-Beyân fî İ’râbi’l-Kur’ân* (ed-Dâvûdî, 1983: I, 232) ve *İmlâu mâ Menne bihi’r-*

Rahmân min Vucûhi'l-İ'râb ve'l-Kıraât fî cemî'i'l-Kur'ân gibi farklı isimlerle kaynaklarda zikredilmektedir (İsmâîl Paşa, 1951: I, 409; Kehhâle, 1993: II, 237; 'Îmâd, 2009: 80). et-Tibyân'da âyetler i'râb edilirken söz edilen nahiv konuları da geniş bir şekilde açıklanmış, etimolojik açıklamalar yapılmış ve âyetlerin farklı kıraatlerine değinilerek bu kıraatlerin farklı i'râb vecihleri izah edilmiştir (Arslan, 2018: 295). İlk olarak 1859 yılında Tebriz'de basılan bu eser, daha sonra Delhi, Kahire ve Beyrut'ta defalarca yayınlamış ve son olarak da 1997 yılında Beyrut'ta *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân* adıyla iki cilt halinde basılmıştır (Bakırcı, 2002: XXXXII, 66-67; Ergin, 2002: 80-81).

el-'Ukberî'nin, nahiv, sarf, lugat, belâgat ve Kur'ân ilimleriyle ilgili bütün bilgi ve birikimini içinde sergilemiş olduğu bu eseri, kendisine büyük şöhret kazandırmış, dildiler ve müfessirler tarafından büyük bir ilgi görmüştür. Onun bu tefsiri, *el-Bahru'l-Muhîtin* sahibi Ebû'l-Hayyân, *el-Keşşâf*'in müellifi ez-Zemahşerî ve *ed-Durru'l-Masûn*'un yazarı Semîn el-Halebî gibi büyük dildiler tarafından müracaat edilen bir eser olduğu gibi kendisinden sonrai'râbu'l-Kur'ân'la ilgili eser yazmış olan bütün müellifler için temel kaynak olmuştur ('Îmâd, 2009: 78).

III. Kûfe Dil Ekolü

Kaynaklarda Kûfe dil ekolünün ilk nahiv çalışmalarının, Kûfe dil mektebinin kurucusu olarak kabul edilen Ebû Cafer er-Ru'âsî (ö. 187/803) ve Mu'âz el-Herrâ (ö. 190) ile başlamış olduğu ve daha sonra el-Kisâî (ö. 189/805) ile el-Ferrâ (ö. 207/822) tarafından olgunlaştırılıp devam ettiği ve Sa'leb'in (ö. 291/904) vefatıyla bu çalışmaların sona erip yerini Bağdat ekolüne bıraktığı ifade edilmektedir (Şevkî ed-Dayf, 1968: 153-154; et-Tantâvî, 1995: 115-119; er-Râcihî, 1980: 92-93; Çağmar, 2017: 17; Kılıç, 2002: XXVI, 345). Kûfe dil ekolü, dille ilgili çalışmalarını sema' ve kıyasa dayandırmakla beraber, Basra dil ekolüne göre daha gevşek davranmıştır. Nitekim Basra dil ekolü, sema' konusunda fesahatlerine güvenilen çöl Araplarından rivayetler yapıp bu konuda titiz davranırken, Kûfe dil ekolü, bu konuda gevşeklik göstermiştir. Sema'da olan bu gevşeklik kıyasın uygulanmasına da yansımıştır (Şevkî ed-Dayf, 1968: 159-163; et-Tantâvî, 1995: 124-169; er-Râcihî, 1980: 89-92).

IV. El-'Ukberî'nin et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân'da Kûfe Dil Ekolüne İtirazları

el-'Ukberî, *et-Tibyân*'ın muhtelif yerlerinde dil ve gramerle ilgili birçok konuda dildilere itiraz etmiştir. Onun bu itirazlarına Ebû 'Ubeyde, el-Muberrid, el-Ferrâ, el-Kisâî, en'Nahhâs ve ez-Zemahşerî gibi dil ve gramerin önde gelen âlimleri maruz kalmıştır. Basra ile Kûfe dil ekolleri de bu itirazlardan nasibini almıştır. Ancak bu itirazlardan en büyük payı, Kûfe dil ekolü almıştır.

el-'Ukberî, bu eserinde dil ve gramerle ilgili yaptığı tahlil ve tercihlerinde dildilere yaptığı itirazlarında, Kur'ân âyetleri, Kur'ân Kıraâtları, hadis ve şiirle istihsân etmiş, kıyâs, ta'lîl vevetvî çok kullanmış, âlimlerin sözlerini de delil olarak göstermiştir.

el-'Ukberî'nin, *et-Tibyân*'ın'da Kûfe dil ekolüne yaptığı itirazları, sarfla ilgili itirazları ve nahivle ilgili itirazları olmak üzere iki başlık altında ele alıp incelenecektir.

1. Sarfla İlgili İtirazları

1.1. اسم Kelimesinin Ashyla İlgili İtirazı

el-'Ukberî'nin, eserinde Kûfe dil ekolüne yönelik sarfla dair yaptığı ilk itirazı, eserinin başında yer almıştır. Nitekim o, besmelede geçen اسم sözcüğünü sarf açısından ele alıp incelerken, onun aslı hakkında bilgi vermiş ve Kûfelilerin onun aslıyla ilgili görüşlerine itiraz etmiştir. el-'Ukberî, bu kelimenin aslıyla ilgili şu bilgileri vermiştir: اسم kelimesinin aslı, سَمَوٌ oluplâmı (son harfi) hazfedilmiştir. Bu kelimenin çoğulu أسماء ile أسماء , ism-i tasğîri سَمِيٌّ ve fiili de سَمَيْتَ ile سَمَيْتَ şeklinde gelmiş olması, bu kelimedeki lââm'ın mahzuf olduğunu göstermektedir. Zira اسم

sözcüğünde mahzuf olan harf, bu kelimelerin sonunda ortaya çıkmıştır. Kûfeliler, onun aslının, وشم olduğunu söylemişlerdir. Zira onlara göre bu kelime, alamet anlamında olan وشم ‘den türemiştir. Bu, anlam yönünden doğru fakat iştikâk yönünden fasittir (el-‘Ukberî, 1976: I, 1).

Görüldüğü gibi el-‘Ukberî, burada وشم kelimesinin aslını ve ona dair delilleri zikrettikten sonra, Kûfelilerin onun aslıyla ilgili görüşlerine değinmiş ve onların bu hususla ilgili söylediklerini fâsid olarak niteleyip eleştirmiştir.

Dilci âlimlerden bu konuya geniş bir yer veren ve onu detaylı bir şekilde ele alıp inceleyen kişi el-Enbârî’dir. O, “*el-İnsâf*” adlı eserinde Basra ile Kûfe dil ekolleri arasında ihtilâflı olan meseleleri ele alırken, bu konuya da değinmiş ve onunla ilgili detaylı bilgiler vermiştir. el-Enbârî, mezkur eserinde bu konuyla ilgili şu bilgileri vermiştir: Kûfelilere göre, وشم sözcüğü, alamet anlamında olan وشم ‘den, Basralılara göre ise, yükseklik anlamına gelen وشم ‘den türemiş olan bir kelimedir. Kûfeliler, وشم kelimesinin lügatte alamet anlamına gelişini ve aynı şekilde ismin de müsemması için bir nişane ve sahibi için bir alamet oluşunu, وشم sözcüğünün, وشم ‘den türemiş olduğuna dair delil olarak öne sürmüşlerdir. Kûfelilere göre, bu kelimenin vezni وشم, aslı da وشم şeklinde olup âv (و) ‘dan oluşan fâsi hazfedildikten sonra ona ivaz olarak kelimenin başına hemze (إ) ilave edilmiştir. Basralılar ise, وشم kelimesinin lügatte yükseklik anlamında gelmiş olmasını ve aynı şekilde ismin de müsemmasının üstünde olup ona delalet etmesini, وشم kelimesinin وشم ‘den türemiş olduğuna dair hüccet olarak göstermişlerdir. Basralılara göre, vezni وشم şeklinde olan وشم kelimesinin aslı, وشم olup vâv (و) ‘dan oluşan lâmi hazfedilmiş ve ona ivaz olarak da kelimenin başına hemze (إ) ilave edilmiştir.” (el-Enbârî, 2012: I, 9-10; Akçay, 2019: 316).

el-Enbârî, eserinde konuyla ilgili heriki dil ekolünün görüş ve delillerini zikrettikten sonra Kûfe dil ekolünün görüşüne itiraz etmiş ve onların öne sürmüş olduğu delilleri çürütmeye çalışmıştır. Nitekim el-Enbârî, “وشم kelimesinin lügatte alamet anlamına gelmiş olması ve aynı şekilde ismin de müsemması için alamet olması, وشم sözcüğünün, وشم ‘den türemiş olduğunu gösterir” diyen Kûfelilerin bu sözlerini, anlam yönünden doğru fakat lafız yönünden fasit olduğunu ifade etmiş ve bu sanatta lafzın esas olduğuna vurgu yapmıştır. el-Enbârî, Kûfelilerin konuyla ilgili bu sözlerinin lafız açısından fasit olduğuna dair şu bu beş veçhi zikretmiştir:

Birinci vecih: وشم kelimesinin başındaki hemze, her iki ekolün ittifakıyla ivaz harfidir. Fakat ivaz hemzesi, fâ’nın hazfine değil, lâm’ın hazfine ivaz olur. Nitekim Araplar, وشم sözcüğünde, sonundaki vâv’ı hazfettikten sonra, başına ivaz olarak hemzeyi getirip onu وشم yapmışlardır. Ancak onlar, وشم kelimesinde, başındaki vâv’ı hazfettikten sonra onun başına ivaz olarak hemzeyi getirmemiş, sonuna hâ (ه) ‘yı ekleyip onu وشم yapmışlardır.

İkinci vecih: وشم kelimesinin fiilinin, وشم şeklinde gelmiş olması, onun وشم ‘den türemiş olduğunu göstermektedir. Zira eğer o, وشم ‘den türemiş olsaydı onun fiili, وشم olarak değil, وشم şeklinde gelmiş olacaktı. وشم kelimesinin aslı ise, وشم ‘dır. Dördüncü sırada gelen vâv’ı, yâ’ya dönüşükten sonra bu fiil, وشم olmuştur.

Üçüncü Vecih: وشم kelimesinin ism-i taşgîri, وشم şeklinde gelmiş olması, onun وشم ‘den türemiş olduğunu göstermektedir. Zira ism-i taşgîr, kelimeleri asıllarına dönüştürmektedir.

Dolayısıyla eğer bu kelime, وَسْمٌ 'den türemiş olsaydı ism-i tasğîrî سَمِيٌّ olarak değil, وَسَمٌ şeklinde gelecekti.

Dördüncü Vecih: Bu kelimenin kırık çoğulunun أَشْمَاءُ şeklinde gelmiş olması, onun وَسْمٌ 'den değil, سَمِيٌّ 'den türemiş olduğunu göstermektedir. Zira eğer söz konusu kelimenin aslı وَسْمٌ olsaydı kırık çoğulu أَوْسَامٌ veya أَوَاسِيمٌ şeklinde olacaktı. أَشْمَاءُ sözcüğünün aslı ise أَشْمَاوٌ 'dır. Sonunda yer alıp zâit elif (ا)'ten sonra gelen vâv, hemze (ء)'ye dönüştükten sonra bu kelime أَشْمَاءُ olmuştur.

Beşinci Vecih: Bazı Araplar, bu kelimeyi سَمِيٌّ olarak telaffuz etmişlerdir. Onların bu telaffuzu da söz konusu kelimenin سَمِيٌّ 'den türemiş olduğunu doğrulamaktadır. سَمِيٌّ sözcüğünün aslı ise, سَمِيٌّ 'dır. سَمِيٌّ kelimesinin sonunda yer alan vâv, harekeli ve mâ kabli de fethalı olduğu için elif'e dönüşmüştür (el-Enbârî, 2012: I, 10-16).

el-'Ukberî'nin bu eserinde konuyla ilgili kısa bir şekilde yaptığı tahlil ve değerlendirmelerin, el-Enbârî'nin, söz konusu eserinde konuya dair geniş bir şekilde verdiği bilgilerin ve yaptığı değerlendirmelerin bir özeti mahiyetinde olduğu görülmektedir.

Bu konuya değinen âlimlerden biri de Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)'dir. el-Mekkî, *Muşkilü İ'râbi'l-Kur'ân*'da konuyla ilgili Basra ile Kûfe dil ekollerinin görüş ve delillerini zikrettikten sonra, anlam yönünden Kûfelilerin, sarf açısından ise Basralıların görüşünün daha kuvvetli olduğunu ifade etmiştir (e-Mekkî, 1405: I, 66).

Bu konuyu detaylı bir şekilde ele alan âlimlerden biri de Semîn el-Halebî (ö. 756, 1355)'dir. *ed-Durru'l-Masûn* adlı eserinde, konuyla ilgili Basra ile Kûfe dil ekollerinin görüş ve delillerine geniş bir yer ayıran el-Halebî, Kûfe dil ekolünün, bu konuya dair görüşünün anlam yönünden doğru fakat sarf açısından yanlış olduğunu zikretmiştir (el-Halebî, I, 19).

Bu konuya değinen diğer bir âlimde İbn Yaîş (ö. 643, 1245)'tir. İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal* adlı eserinde, Basra ile Kûfe dil ekollerinin konuyla ilgili görüş ve delillerini zikrettikten sonra, konuya daîrgörüşünü şu sözlerle ifade etmiştir: "Anlam yönünden her iki dil ekolünün da sözleri güzeldir. Fakat lafız, Basralılara şahitlik etmektedir." (İbn Yaîş, I, 23).

İsm-i tasğîr ile kelimelerin aslı tespit edilmektedir (el-Halebî, I, 19; Tekin, 2018: 123). Aynı şekilde kırık çoğul ve fiil de kelimeleri asıllarına çevirmektedirler (el-Halebî, I, 19). Bu kurallardan hareketle, إِسْمٌ kelimesinin ism-i tasğîrî, سَمِيٌّ, kırık çoğulu أَشْمَاءُ fiili أَشْمَيْتُ şeklinde gelmiş olması ve bazı Arapların da وَاللّٰهُ أَشْمَاكَ سَمِيٌّ مُّبَارَكًا (*Allah seni mübarek bir isimle isimlendirmiştir*) şiirinde olduğu gibi bu kelimeyi, سَمِيٌّ olarak telaffuz etmiş olmaları (el-Enbârî, 2012: I, 6-16), onun سَمِيٌّ 'den türemiş olduğunu göstermektedir.

1.2. صَبَّب Kelimesinin Aslıyla İlgili İtirazı

el-'Ukberî'nin söz konusu eserinde Kûfe dil ekolüne sarfa dair yaptığı itirazlardan biri de صَبَّب sözcüğünün aslıyla ilgilidir. el-'Ukberî, Bakara Sûresinin 19. âyetinde geçen صَبَّب sözcüğünü sarf açısından ele alıp tahlil ederken, onun aslını belirtmiş ve Kûfelilerin onun aslına dair sözlerine itiraz ederek şu bilgileri vermiştir: صَبَّب kelimesinin aslı صَبَّوْبٌ olup فَعِيل kalıbında olan bir sözcüktür. مَبَيْت ile هَبَّيْ kelimelerinde olduğu gibi onun vâv'ı, yâ'a dönüştükten sonra birinci yâ'sı ikincisine idgâm edilmiştir. Kûfeliler, onun aslının صَوَّبٌ olup فَعِيل kalıbında bir kelime olduğunu söylemişlerdir. Bu sözleri yanlışır. Zira eğer bu kelimenin aslı onların söylediği şekilde olsaydı, طَوَّبِل

ile عَوِيل sözcüklerinde olduğu gibi onun vâv'ı, yâ'ya dönüşmeyip olduğu gibi kalacaktı (el-'Ukberî, 1976: I, 22).

Bu kelimenin aslıyla ilgili bazı âlimler, Basra ile Kûfe dil ekollerinin görüşlerine yer verip Kûfe dil ekolüne itiraz etmiş, bazıları da her iki mektebin görüşlerini zikretmekle yetinmiş, bazıları ise doğrudan söz konusu kelimenin aslını vermekle iktifa etmiştir.

Her iki dil mektebinin görüşüne yer verip Kûfe dil ekolüne itiraz eden âlimlerden biri en-Nahhâs (ö. 338/899)'tır. en-Nahhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*'da, Basra ile Kûfe dil ekollerinin konuya dair görüşlerini zikrettikten sonra: "Eğer kelimesinin صَيِّب aslı, Kûfelilerin dediği gibi صَوْب olsaydı, onun benzeri olan طَوِيل sözcüğünde idğâm câiz olmadığı gibi onda da, idğâm câiz olmazdı." (en-Nahhâs, 142: I, 33) diyerek Kûfelilerin görüşüne itiraz etmiştir.

Her iki dil mektebinin görüşüne yer verip Kûfe dil ekolüne itiraz eden âlimlerden bir diğeri de Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045)'tir. Mekkî, *Muşkilu Î'râbu'l-Kur'ân*'da, her iki mektebin, söz konusu kelimenin aslıyla ilgili görüşlerine yer verdikten sonra, Kûfe dil ekolüne itiraz ederek şöyle demiştir: "Kûfelilerin bu görüşüne göre, bu kelimenin benzeri olan طَوِيل ile عَوِيل sözcüklerinde de idğâmın câiz olması gerekir ki, o da câiz değildir (el-Mekkî, 1405: I, 66).

Konuyla ilgili dil ekollerinin görüşlerinden söz edip Kûfe mektebine mensup dilcilere itiraz eden âlimlerden biri de Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344)'dir. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr* adlı eserinde, söz konusu kelimenin vezni ve onunla ilgilihtilafa yer vererek şu bilgileri vermiştir: "Basralılara göre, فَعِيل, صَيِّب vezninde olan bir kelimedir. Bu, mu'telu'l-aynlere has olan bir vezindir. el-Farrâ'nın aksine, bu kelimenin vezni, فَعِيل değildir. el-Farrâ, bu kelimenin vezni hususunda Kûfelilerin sahih görüşünden ayrılmış ve onun bu görüşü, Kûfelilere nispet edilmiştir." (Ebû Hayyân, I, 135).

İbn 'Atiyye (ö. 541/1147) ile el-Kurtubî (ö. 671/1273) de söz konusu kelimenin aslıyla ilgili tartışmalara giren âlimler arasında yer almışlardır. İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*'de, el-Kurtubî de *Câmi'u'l-Kur'ân*'da, صَيِّب kelimesinin aslının صَوْب olduğunu ifade ettikten sonra, bazı Kûfelilerin, onun aslının صَوْب olup فَعِيل vezninde bir kelime olduğunu söylediklerini nakletmektedir. İbn 'Atiyye ile el-Kurtubî, Kûfelilerin bu görüşüne yer verdikten sonra onlara, en-Nahhâs ile Mekkî'nin, konuyla ilgili yukarıda zikredilen vitirazlarına benzer itirazlar yöneltmişlerdir (İbn 'Atiyye, 1422: I, 101; el-Kurtubî, 1384: I, 216).

Semîn el-Halebî (ö. 756/1355), İbn Âdil, (ö. 775/1373) ve Şihâbuddîn el-Âlûsî (ö. 1270/1854) de bu konuya değinmişlerdir. Bunlar söz konusu kelimenin aslıyla ilgili dil ekollerinin görüşlerine yer vermiş fakat hiçbir dil ekolünün görüşüne itiraz etmemişlerdir (el-Halebî, I, 168; İbn 'Âdil, 1998, c. I, s. 388; 1998: I, 388; Âlûsî, 1415: I, 173).

Söz konusu kelimeyi sarf açısından ele alıp inceleyen âlimlerden Beydâvî (ö. 685/1286), İbn 'Acîbe (ö. 1224/1809), es-Sâfî (ö. 1376/1985) ve Muhyuddîn Dervîş (ö. 1400/1982) ise, konuyla ilgili dilciler arasında cereyan eden ihtilaflara girmeden doğrudan صَيِّب aslının صَوْب olup فَعِيل vezninde bir kelime olduğunu söylemekle iktifa etmişlerdir (el-Beydâvî, 1418: I, 51; İbn 'Acîbe, 2002: I, 84; es-Sâfî, 1418: I, 66; Mustafâ Dervîş, 1415: I, 47).

Yukarıda isimleri geçen âlimlerin, söz konusu kelimenin aslı ve vezniyle ilgili yaptıkları tahlil ve analizlerden ve ortaya koydukları delil ve hüccetlerden yola çıkarak bu konuda Basralıların görüşünün daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

2. Nahivle İlgili İtirazları

2.1. اِيَّاكَ zamiriyle İlgili İtirazı

el-'Ukberî, *Î'râbu'l-Kur'ân*'ın muhtelif yerlerinde Kûfe dil ekolüne nahivle ilgili itirazlar yapmıştır. Onun, Kûfelilere nahve dair yaptığı itirazlardan biri, اِيَّاكَ zamiriyle ilgilidir. el-'Ukberî, Fatihâ Sûresinin 5. âyetinde geçen اِيَّاكَ zamirini nahiv açısından ele alıp tahlil ederken, âlimlerin görüşlerine yer vermiş ve Kûfelilerin ona dair sözlerine itiraz etmiştir. el-'Ukberî, eserinde bu zamirle ilgili şunları ifade etmiştir: "Halîl ile Sîbeveyhi'ye göre اِيَّاكَ, zamir isimdir. Onun sonuna bitişen Kâf (ك) ise, Sîbeveyhi'ye göre, i'râbta yeri olmayan hitâb harfidir. Ona göre, bu kelime isim olamaz zira onun isim olması durumunda اِيَّاكَ zamiri, ona muzaf olacaktır ki, zamirler de muzaf olmazlar. Halîl'e göre ise bu kelime, zamir ismi olup اِيَّاكَ için muzafun ileyhtir. Halîl, اِيَّاكَ sözcüğünün bu kelimeye muzaf olmasının nedenini ise, zahir isme olan benzerliğine ve harflerinin çokluğuna bağlamıştır. Kûfeliler, اِيَّاكَ 'nin, bir bütün olarak zamir olduğunu söylemişlerdir. Onların bu sözleri, gerçekten uzaktır. Zira bu zamir, mütekellim için اِيَّاكَ muhatap için اِيَّاكَ ve gaip için ise اِيَّاكَ şeklinde gelip sonu değişmektedir. Bir grup âlim ise, اِيَّاكَ ifadesindeki Kâf'ın zamir, اِيَّاكَ 'nın ise destek amacıyla gelen bir harf olduğunu ifade etmişlerdir." (el-'Ukberî, 1976: I, 6).

Bu zamir hakkında detaylı bilgi veren âlimlerden biri es-Suyûtî (ö. 911/1505)'dir. es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi* adlı eserinde اِيَّاكَ 'nin de içinde bulunduğu mansub munfasıl zamirler hakkında şu bilgileri vermiştir: Sîbeveyhi, Ebû 'Âlî el-Fârisî, Ahfeş ve Ebû Hayyân'e göre, اِيَّاكَ, اِيَّاكَ ve اِيَّاكَ ifadelerinde, mansub munfasıl zamir, اِيَّاكَ kelimesidir. Bu ifadelere bitişen اِيَّاكَ ve اِيَّاكَ sözcükleri ise, bu zaminin kendilerine dönük olduğu kelimelerinin sayı ve cinsiyetini belirtmek amacıyla gelen harflerdir. Dilcilerden el-Halîl, el-Mâzinî (ö. 249/863) ve İbn Mâlik (ö. 672/1274)'e göre de, bu ifadelere mansub munfasıl zamir, اِيَّاكَ sözcüğüdür. Fakat bunlar, söz konusu ifadelerinin sonuna bitişen اِيَّاكَ ve اِيَّاكَ sözcüklerinin, muzâfun ileyh konumunda olan mecrûr muttasıl zamirler olduğunu söylemişlerdir. el-Ferrâ ile ez-Zeccâc (ö. 311/923)'e göre ise, bu ifadelere mansub munfasıl zamir, اِيَّاكَ kelimesinin sonuna bitişen اِيَّاكَ ve اِيَّاكَ sözcükleridir. Ancak el-Ferrâ, bu sözcüklerin başında bulunan اِيَّاكَ kelimesinin, munfasıl zamirleri muttasıl zamirlerden ayırmak amacıyla gelen bir harf olduğunu söylerken, ez-Zeccâc, onun, bu zamirlere muzâf olan bir isim olduğunu ifade etmiştir. İbn Dürüstevayh (ö. 347/958), اِيَّاكَ, اِيَّاكَ ve اِيَّاكَ ifadelerinin ne zamir ne de açık bir isim olduğunu zikretmiştir. Zira ona göre bu ifadeler, zamir ile açık isim arasında olan bir isim çeşididirler. Kûfe Ekolüne mensup dilciler ise, اِيَّاكَ kelimesi ile ona bitişen sözcüklerin ikisinin birlikte mansub munfasıl zamir olduğunu söylemişlerdir (es-Suyûtî, I, 243).

Bu konuyu Basra ile Kûfeliler arasında ihtilaflı olan meseleler çerçevesinde ele alan el-Enbârî ise, onunla ilgili şu bilgileri vermiştir: Kûfelilerin çoğu اِيَّاكَ, اِيَّاكَ ve اِيَّاكَ ifadelerinin sonunda bulunan اِيَّاكَ ve اِيَّاكَ sözcüklerin mansub zamirler ve onların başında bulunan اِيَّاكَ kelimesinin de 'imâd olduğunu ifade etmişlerdir. Onlardan bazıları اِيَّاكَ ifadesinin tamamının zamir olduğunu söylemişlerdir. Basralılar ise, اِيَّاكَ kelimesinin zamir, onun sonuna bitişen اِيَّاكَ ve اِيَّاكَ sözcüklerin de i'râbta yeri olmayan harfler olduğunu ifade etmişlerdir (el-Enbârî, 2012: II, 536).

el-Enbârî'nin, konuyla ilgili verdiği bu bilgilere göre, el-'Ukberî'nin, söz konusu eserinde Kûfelilere nispet edip itiraz ettiği görüşün, bütün Kûfelilere değil, bazılarına ait olduğu anlaşılmaktadır.

de için haber olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu fiilin mansub olarak gelmiş olması, onların bu i'râb veçhini zayıf kılmaktadır. Zira bu fiil, eğer lâm ile mansub olmuşsa lâm zait olmaz, şayet onunla değil de gizli bir ا ile mansub olmuş ise, ك nin haberi anlam yönünden ismine dönüşür ki, bu da câiz olmaz.” (el-'Ukberî, 1976: I, 159).

el-Halebî, mezkur âyeti nahiv açısından ele alırken konuyla ilgili şu bilgileri vermiştir: Bu ve buna benzer yerlerde bulunan ك nin haberinde iki görüş bulunmaktadır. Basralılara ait olan birinci görüşe göre, ك nin haberi mahzuttur. Ondan sonra gelen lâm ise, amel yönünden zayıf bir âmil olan ك 'yi mukadder haberine ulaştırmak amacıyla gelen takviye lâm'ıdır. Onlara göre âyetin takdîri de مَا تَرَكَ الْمُؤْمِنِينَ اللَّهُ مُرِيداً şeklindedir. Kûfelilere ait olan ikinci görüşe göre ise, bu lâm, cümledeki nefyi tekit etmek amacıyla gelen zait bir harftir, ondan sonra gelen fiil de ك için haberdur. Onlara göre, يَذَر fiili, gizli ا ile değil, bu lâm ile mansub olmuş ve âyetin takdîri de مَا كَانَ اللَّهُ يَذَرُ الْمُؤْمِنِينَ şeklindedir (el-Halebî, II, 507).

el-Halebî, konuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra, el-'Ukberî'nin, söz konusu âyetin i'râbında zikretmiş olduğu: “Bu fiilin, lâm ile mansub olması durumunda lâm'ın zait olması mümkün değildir.” ifadesine itiraz ederek şunları kaydetmiştir: Onun bu sözleri, geçerli değildir. Zira cer harflerinden bâ (ب), nakıs fiillerden de ك, zait olarak geldikleri yerlerde amel etmişlerdir. Dolayısıyla bir âmilin amel etmiş olması, onun zait olmasına engel teşkil etmez (el-Halebî, II/508).

Suyûtî ise, Konuyla ilgili şu bilgileri vermiştir: Basralılara göre, cuhûd lâm'ından sonra gelen fiil, lâm'dan sonra mukadder olan ا ile mansubtur. Kûfelilere göre bu fiil, cuhûd lâm'ıyla mansubtur. Sa'leb (ö. 291/904)'e göre ise, bu lâm, ا yerine kullanılmış bir harf olduğundan dolayı, söz konusu fiili nasbetmiştir. Basralılara göre, cuhûd lâm'ından sonra gelen mansub fiil, ك için haber olmaz. Onlar, cuhûd lâm'ından önce geçen ك nin haberinin mahzuf ve takdîrinin de مَا سَمَوْتَ وَلَمْ تَكُنْ أَهْلًا لِتَسْمُوْا, “(Yücelmeye ehil olmadığın halde yüceldin)” şiiridir. Onlar, bu şiirde cuhûd lâm'ında sonra gelen fiil mevcut olmakla birlikte, أَهْلًا kelimesinin ك için haber olması, cuhûd lâm'ından sonra gelen fiilin ona haber olmayacağını kanıtladığını söylemişlerdir (es-Suyûtî, II, 298-299).

2.4. ا'n-ı Şartıyeden Sonra Gelen İsmi'nin İ'râbıyla İlgili İtirazı

el-'Ukberî'nin, Kûfe dil ekolüne nahve dair yaptığı itirazlardan biri de şart edatlarından sonra gelen ismin i'râbıyla ilgilidir. el-'Ukberî, Nisâ Sûresinin, 128. Âyetinde geçen اِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْضِهَا kısmını nahiv açısından tahlil ederken Kûfelilerin onun i'râbına dair görüşlerini zikretmiş ve onların bu görüşünü hatalı olmakla niteleyip eleştirmiştir. el-'Ukberî, mezkur âyette geçen kısmın i'râbıyla ilgili şu bilgileri vermiştir: Burada امْرَأَةٌ kelimesi mahzuf bir fiille merfû'dur ve âyetin takdîri de اِنْ خَافَتْ امْرَأَةٌ şeklindedir. Âyette mezkur olan خَافَتْ fiiliyle, mahzuf olan fiile ihtiyaç kalmamıştır. Kûfeliler, bu âyette امْرَأَةٌ kelimesinin mübtedâ, ondan sonra gelen cümlelerin de haber olduğunu söylemişlerdir. Bu i'râb, bize göre hatalıdır. Zira isimde şart harfini karşılayan anlam bulunmamaktadır. Bu nedenle, 'Adî'nin, “وَمَنْ وَاعِلٌ يُّنْبَهُمْ يُحْيِيهِ” şiirinde يُّنْبَ fiili, şart harfinden sonra gelen ismin ardından geldiği halde meczûm olmuştur (el-'Ukberî, 1976: I, 196).

Görüldüğü gibi el-'Ukberî, bu âyetin i'râbında Kûfelilerin şart edatından sonra gelen ismi mübtedâ olarak i'râb etmelerine karşı çıkıp itiraz etmiş ve onların yaptığı bu i'râb veçhini hatalı olmakla nitelendirmiştir.

Zemahşerî, el-Mufasssal adlı eserinde, 'Ukberî'nin konuya dair verdiği bilgileri destekler mahiyette malumatlar vermiştir. Nitekim Zemahşerî, adı geçen eserinde şart edatlarını ele alırken şu bilgileri vermiştir: Şart harflerinden sonra fiilin gelmesi gerekir. Şart harflerinden sonra ismin geldiği *قل لو أنتم تملكون وإن امرؤهلك* gibi yerlerde ise, onlara açık olarak gelen fiilin kendisine delalet ettiği bir fiil, takdir edilmektedir (ez-Zemahşerî, 1993: 443).

el-'Ukberî'yi destekler mahiyetinde bilgiler veren el-Halebî ise, âyetin i'râbıyla ilgili şunları ifade etmiştir: Bu âyette *امْرَأَةً* kelimesi, takdiri vacip olan mukadder bir fiilin failidir. Bu ise, iştigâl konusuna girmektedir. Burada *امْرَأَةً* kelimesini mübtedâ olarak ref'etmek câiz değildir. Zira Ahfeş ile Kûfelilerin aksine, Basralıların Cumhûr'una göre, şart edatından sonra sadece fiil gelmektedir. Onlara göre bu âyetin takdîri *إن خافت امرأة خافت* şeklindedir (el-Halebî, IV, 107).

el-'Ukberî'nin, *İ'râbu'l-Kur'an*'da Kûfe dil ekolüne sarf ve nahve dair birçok konuyla ilgili itirazlar yapmıştır. Konunun uzanmaması için bu çalışmada o itirazlardan sadece bir kısmına yer verilmiştir. Diğer konular için bakınız: (el-'Ukberî, 1976: I, 48, 67, 116, 160, 175, 196, II, 278).

Sonuç

Hicri 538 yılında Bağdat'ta dünya gelen Ebû'l-Bekâ, aslen bağlı olduğu 'Ukberâ kasabasına nispetle el-'Ukberî olarak meşhur olmuştur. Hayatını ilme adanmış olan el-'Ukberî, bütün ömrünü Bağdat'ta ilim tahsil etmek, eser telif etmek ve öğrenci yetiştirmekle geçirmiştir. Nahiv, lügat, tefsir, fıkıh, matematik, farâiz ve kelâm gibi birçok ilim dalında dönemin seçkin âlimlerinden dersler almış olan el-'Ukberî, dil ve gramer başta olmak üzere pek çok ilim dalında yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. el-'Ukberî'nin gerek *İ'râbu'l-Kur'an*'da gerekse nahiv eserlerinde yer alan görüşlerinden hareketle onun, Basra dil ekolüne temayül ettiği anlaşılmıştır.

el-'Ukberî, âmâ olmasına rağmen nahiv başta olmak üzere pek çok ilim dalında değerli eserler ortaya koymuştur. Onun telif etmiş olduğu eserleri arasında en meşhur eseri, Kur'an i'râbına dair kaleme almış olduğu *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'an* adlı tefsiridir. el-'Ukberî'nin nahiv, sarf, luğat, belâgat ve Kur'an ilimleriyle ilgili bütün bilgi ve birikimini içinde sergilemiş olduğu bu eseri, kendisine büyük şöhret kazandırmış, dilciler ve müfessirler tarafından büyük bir ilgi görmüştür.

el-'Ukberî, bu eserinde, dil ve gramerle ilgili birçok konuda dilcilere itiraz etmiştir. Onun bu itirazlarına Sîbevehyi dışında Ebû 'Ubeyde, el-Muberrid, el-Ferrâ, el-Kisâi, en-Nahhâs ve ez-Zemahşerî gibi dil ve gramerin önde gelen âlimleri maruz kaldığı gibi Basra ile Kûfe dil ekolleri de onun bu itirazlarından nasibini almıştır.

el-'Ukberî'nin Kûfe dil ekolüne yönelik yaptığı itirazlara gelince, o, bu eserin muhtelif yerlerinde dil ve gramerle ilgili Kûfe dil ekolünün birçok görüşüne itiraz etmiştir. el-'Ukberî, onların bu görüşlerini bazen hatalı, zayıf ve fasit olmakla niteleyip eleştirmiş, bazen de sema' ve kıyasa muhalif olarak görüp karşı çıkmıştır. Onun söz konusu eserinde Kûfelilere yaptığı itirazların bir kısmı sarfa dair olurken, büyük çoğunluğu nahve dair meselelerle ilgilidir. el-'Ukberî'nin bu eserinde sarf ve nahve dair Kûfelilere yaptığı itirazlar geniş bir şekilde ele alınıp incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda onun, bu itirazlarına konu olan meselelerle ilgili yaptığı tespit ve değerlendirmelerinde ve onlara dair ortaya koyduğu görüş ve tercihlerinde genel olarak Cumhûr'un ve özel olarak da Basralıların görüş ve değerlendirmeleriyle mutabık olduğu görülmüştür. Ayrıca onun bu meselelerle ilgili getirdiği delillerle Basralıların onlara dair ortaya koyduğu delillerin aynı olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- 'Abdulhayy, İbnAhmed el-'Akrî ed-Dımaşkî. (1998). *Şüzürâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Akçay, Halil. (2019). "Arap Dili Termonoloisinde 'İvad", Mukaddime, 10(1) DOI: 10.19059/mukaddime.522205, (307-320).
- Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd b. 'Abdillâh el-Âlûsî. (1415). *Rûhu'l-Ma'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Sabûi'l-Mesânî*, thk., 'Âlî 'Abdulbârî 'Atiyye , Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Arslan, Mehmet Nafi. (2018). "Hicrî VIII. Yüzyıla Kadar Yapılan İ'râbu'l-Kur'ân Çalışmaları ve es-Semîn el-Halebî'nin ed-Durru'l-Masûn'u", Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2018, 6 (2), 293-301.
- Bakırcı, Selami. (2009). "el-Ukberî", *DİA*, XXXXII. 66. İstanbul.
- Beydâvî, Nasiruddîn Ebû Saîd 'Abdullâh b. 'Umer el-Beydâvî. (1418). *Envâru't-Tenzî lve Esrâru't-Te'vîl*, thk., Muhammed 'Abdurrahmân el-Mara'aşlî, I. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut.
- Çağmar, M. Edip (2017). *Alişturmalarla Nahiv*, Ensar Neşriyat TİC. A. Ş. İstanbul.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. 'Alî b. Ahmed. (1983). *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân Esîruddîn el-Endelûsî. (t.y.). *el-Bahru'l-Muhîd*, thk., Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-Kalem, Dımaşk.
-, *İrtişâfu'd-Dareb min Lisâni'l-'Arab* (1998). thk., Receb 'Usmân Muhammed, I. Baskı, Mektebetu Hâncî, Kahire,
- el-Enbârî, Ebû'l-Barekât Kemâluddîn. (2012). *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, I. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut.
- Ergin, Mehmet Cevat. (2002), *el-'Ukberî ve el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- el-Halebî, Ahmed b. Yusûf Semîn. (t.y.). *ed-Durru'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk., Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Dımaşk.
- Hamevî, Ebû 'Abdillâh Yâkût b. 'Abdillâh el-Hamevî. (1993). *Mü'cemu'l-Udebâ İrşâdu'l-Erîb ilâ ma'rifeti'l-Edîb*, thk., İhsân 'Abbâs, I. Baskı, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut,
-, *Mu'cemu'l-Büldân* (1977). Dâru Sâdir, Beyrut.
- İbn Âcîbe, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî el-Fâsî. (2002). *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'ân'il-Mecîd*, thk., Ahmed 'Abdullâh el-Kureşî Rislân, II. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn 'Âdil, Ebû Hafs Sirâcuddîn 'Umer b. 'Alî ed-Dımaşkî. (1998). *el-Lubâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, thk., 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd 'Alî Muhammed Mu'avvad, I. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed 'Abdulhakk b. Gâlib b. 'Abdirrahmân. (1422). *el-Muharreru'l-Vecîz*, thk., 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed, I. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.

- İbn Hallikân, Ebû'l-‘Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. (1990). *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk., İhsân ‘Abbâs, I. Baskı, Dâru Sâdır, Beyrut.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ ‘Îmâduddîn İsmâ’il İbn ‘Umer el-Kureşî. (1998). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk., ‘Abdullâh b. ‘Abdilmuhsin et-Turkî, Hecer li't-Tibâ'e ve't-Tevzî'i ve'l-İ'lân, Mısır.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan ‘Alî b. Ebî'l-Kerem eş-Şeybânî. (2003). *el-Kâmil fî't-Târîh*, thk., Muhammed Yûsuf ed-Dakkâk, IV. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut.
- ‘Îmâd, Mecîd ‘Alî. (t.y.). *Menhecu Ebî'l-Bekâ el'Ukberî fî kitâbihi et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, Mecelletu Kuliyet'l-Âdâb, Kerkuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 91, s. 88-91.
- İsmâil Paşa, el-Bağdâdî. (1951). *Hediyetu'l-‘Arîfîn Emâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, IV. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, Beyrut.
- İbn Yaîş, Muvaffakuddîn ‘Alî b. Yaîş en-Nahvî. (t.y.). *Şerhu'l-Mufasssal, İdâretu't-Tibâ'ati'l-Munîriyye*, Mısır.
- Çelebî, Katib. (t.y.). *Keşfu'z-Zunûn ‘an Esâmî'l-Kutubi ve'l-Funûn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, Beyrut.
- Kehhâle, ‘Umer Rıdâ. (1993). *Mu‘cemu'l-Muellifîn*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- Kılıç, Hulusi. (2002). “Kûfiyyûn” *DİA*, XXVI/345, İstanbul.
- el-Kurtubî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed Şemsuddîn. (1384). *Câmi‘u'l-Kur'ân*, Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kâhire,
- el-Mekkî, b. Ebî Tâlib Ebû Muhammed Hammûş el-Endelüsî. (1405). *Muşkilu İ'râbi'l-Kur'ân*, thk., Hâtim Sâlih ed-Dâmin, II. Baskı, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- Mustafâ Dervîş, Muhyuddîn b. Ahmed. (1415). *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuh*, IV. Baskı, Dâru'l-Yemâme, Dimaşk.
- Nahhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il. (1421). *İ'râbu'l-Kur'ân*, I. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut.
- Râcihî, Abduh. (1980). *Drûsun fî'l-Mezâhibi'n-Nahviyye*, Dâru'n-Nahdati'l-‘Arabîyye, Beyrut.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybeg. (2000). *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk., Ahmed el-Arnâvût, Mustafâ Türkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, Beyrut.
- es-Sâfi, Mahmûd b. Abdirrahîm. (1418). *el-Cedvelu fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, IV. Baskı, Dâru'r-Reşîd, Beyrut.
- Suyûtî, Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekîr. (t.y.), *Hem ‘u'l-hevâmi’ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi’*, thk., ‘Abdulhamîd Handavî, el-Mektebetu'l-Vakfiyye, Mısır.
-, *Buğyetu'l-Vu‘ât fî Tabakâti'l-Lugeviyyîn ve'n-Nuhât*. (1979). Thk., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, II. Baskı, Dâru'l-Fikr, (y.y.).
- Şevkî, ed-Dayf. (1968). *el-Medârisu'n-Nahviyye*, VII. Baskı, Dâru'l-Ma‘ârif, Kahire.
- Tantâvî, Ahmed. (1995). *Neşetu'n-Nahvi ve Târîhi Eşheri'n-Nuhât*, II. Baskı, Dâru'l-Ma‘ârif, Mısır.
- Tekin, Ahmet. (2018). *Kur'ân'ın Dilbilimsel Yönü (Vâhidî'nin el-Basît Adlı Tefsiri Bağlamında)*, İlâhiyât Yayınları, Ankara.

-
- el-'Ukberî, Ebû'l-Bekâ 'Abdullâh b. el-Huseyn b. 'Abdillâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî. (1976). *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, thk., 'Alî Muhammed el-Bicâvî, 'Îsâ el-Bâbî ve Şerîkâhu, (y.y.).
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Amed. (1993). *el-Mufasssal fî San'ati'l-İ'râb*, thk., 'Alî Ebû Malham, I. Baskı, Mektebetu Hilâl, Beyrut.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân. (1993). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk., Şu'ayb el-Arnâvût, IX. Baskı, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut.
-, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*. (1987). Thk., 'Umer 'Abdusselâm Tedmurî, I. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut.
-, *el-İber fî Haberi Men Haber*. (t.y.). thk., Ebû Hacer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zahlûl, Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut.